

1945. КРАЈ ИЛИ НОВИ ПОЧЕТАК?, тематски зборник радова, уредник Зоран Јањетовић, Београд, Институт за новију историју Србије, 2016, 625.

Za razliku od obeležavanja stogodišnjice Prvog svetskog rata 70-godišnjica od okončanja Drugog svetskog rata protekla je gotovo neprimetno. Razloge za ovu disproporciju i suprotan tretman neophodno je potražiti u samom karakteru Drugog svetskog rata na ovim prostorima, to jest društvenoj refleksiji procesa i pojava koje su se odigrale u poslednjoj i prvim godinama nakon ovog sukoba. Pored sloma nacizma, godina 1945. donela je definitivni poraz pripadnicima nacionalnog pokreta otpora i kolaboracionistima, streljanja, politička suđenja, konfiskaciju i nacionalizaciju imovine, itd. Danas, svi ti događaji posmatrani iz aktuelne društvene i političke klime podelili su domaću javnost u tolikoj meri da jedan njen deo 9. maj vidi kao početak druge okupacije. Nema sumnje da se u takvoj konstelaciji stvari nameće potreba za istoriografskim radovima koji nude odgovore na najvažnija pitanja, koji bi pomogli da se razbistri slika, prevaziđu podele i ostvari konsenzus u našem društvu oko ovako važnog datuma.

Publikacija *1945. kraj ili novi početak?*, tematski zbornik radova, svedoči da su kolege sa Instituta za noviju istoriju Srbije svesni navedenog ali i da imaju hrabrosti da se uhvate u koštac sa ovako osetljivim temama. U zborniku čiji je urednik naučni savetnik dr Zoran Janjetović, na 625 strana, u tri poglavlja oblikovana po tematsko-hronološkom principu, analizirani su najrazličitiji istorijski procesi i pojave koji su se odigrali u poslednjoj godini rata i prvim godinama posle oslobođenja Jugoslavije.

Prvo poglavlje *Kraj rata* sastoji se od sedam radova. Kako je izgledala politička situacija u Jugoslaviji posmatrana iz perspektive američkih diplomata tema je prvog rada čiji je autor dr Mario Jareb. Bez obzira na činjenicu što je tada američka politika bila nezainteresovana za ovaj deo Evrope, njihove diplomate u Jugoslaviji posmatrale su uspostavljanje nove vlasti sa velikom pažnjom i kritičnošću, pa autor zaključuje da čitajući njihove izveštaje možemo pratiti proces uspostavljanja totalitarne države. Represija komunističkog režima nad neprijateljima revolucije sa osvrtom na evrop-

ske iskustvo tema je rada dr Srđana Cvetkovića. Autor ističe da je novi režim u Jugoslaviji odmah po preuzimanju vlasti pokrenuo talas represije nad političkim i ideološkim protivnicima, čiji je intenzitet neuporediv sa čistkama u Evropi. Oružani otpor Albanaca protiv novih vlasti na Kosovu i Metohiji analizirao je dr Dmitar Tasić.

Nastojanja režima da propagandnim sredstvima i reformama privoli albansko stanovništvo da prihvati novu vlast pretrpela su krah, a nakon izbijanja pobune u Drenici poslat je jedan broj jedinica NOVJ i zavedena vojna uprava. Do smirivanja situacije i prelaska na individualne akcije i gerilsko ratovanje dolazi 1945. godine. Albanci i Kosovo i Metohija u ovom periodu tema su i rada doktoranda Dušana Bojkovića. Autor je predstavio glavne tokove nacionalne politike novih vlasti na ovom prostoru. Kritikujući politiku Kraljevine Jugoslavije, sprovodeći agrarnu reformu na štetu kolonista, pokušavajući da uključi Albance u različite partijske forume i kulturno ih emancipuje kroz opismenjavanje i izdavanje listova na albanskom, režim je nastojao da ih integriše u novu jugoslovensku državu. Taj proces je sporo tekao usled zaoštrenosti odnosa između slovenskog i albanskog elementa u čijem središtu se nalazio nacionalni momenat, zaključuje autor. U fokusu rada potpukovnika dr Miljana Milkića našle su se aktivnosti jugoslovenskih vlasti vezane za određivanje državne granice na prostoru Julijske krajine. Autor zaključuje da spoljnopolički potezi novih vlasti nisu doveli do ostvarivanja teritorijalnih pretenzija, ali su smirivanjem situacije oko Trsta stvorili manevarski prostor za dalju diplomatsku borbu na mirovnoj konferenciji. Analizirajući, kako ističe, do sada skoro nedostupnu građu doc. dr Aleksej Timofejev ukazuje na planove SSSR-a za preoblikovanje političke karte Balkana. Ti planovi su doneti iz mera predostrožnosti u slučaju eventualnog sukoba sa zapadnim saveznicima i predviđali su da Crvena armija sa svojim jedinicama koje su se nalazile na Balkanu vrši defanzivne i ofanzivne (zauzimanje Bosfora, Dardanela i Soluna) akcije u zavisnosti od situacije. Mada takvi planovi nisu nikada oživotvoreni, oni predstavljaju vredno svedočanstvo o nepoverenju između saveznika koji će ubrzo postati glavni konkurenti. Posle tema iz političke, diplomatske i vojne istorije posle-

dnji rad prvog poglavlja bavi se odnosom novih vlasti prema grobljima i grobovima okupatora i narodnih neprijatelja na teritoriji Hrvatske, o čemu piše dr Vladimir Gajger. Autor ističe da su mesta na kojima su sahranjeni nemački vojnici, ustaše i domobrani stavljena van zakona, da su sistematski uklanjana čitava groblja, da je porodicama poginulih zabranjivano prenošenje posmrtnih ostataka itd.

Ljudi na kraju rata naslov je drugog poglavlja koje otvara rad dr Mladenke Ivanković o obnovi Saveza jevrejskih veroispovednih opština Jugoslavije i povratku prvih jevrejskih izbeglica. Savez, obnovljen 22. oktobra 1944, tretiran je kao religijska organizacija. Njegov zadatak posle okončanja rata bio je pružanje pomoći preostalim Jevrejima i izbeglicama koji su stizali iz zarobljeničkih logora. Istoričarka dr Martina Grahek Ravančić napravila je pregled najnovije literature i istraživanja na temu Blajburga i Križnog puta. Proteklih godina u Hrvatskoj, Sloveniji i Srbiji objavljen je veći broj radova koji razmatraju i ovu temu, ali su većina memoarskog karaktera i nisu pomogla da se odmakne od početnih koraka u istraživanju ove teme. Kako bi se ova tema demistifikovala, autorka kao imperativ postavlja objavljivanje arhivske građe i sprovođenje interdisciplinarnih istraživanja. Sličnom temom se iz drugog ugla bavi Bernd Robionek analizirajući odnos britanskih vlasti prema hrvatskim kolaboracionistima u periodu 1945–1948. Prva etapa u politici britanskih vlasti, po oceni autora, jeste predaja civila i ustaša kod Blajburga. Druga je otpočela operacijom „Keelhaul“, čija je suština bila deportacija antikomunista iz kampova i finalno sakupljanje Hrvata u Italiji u cilju ispunjavanja zahteva novih jugoslovenskih vlasti. Žrtvovanje izbeglih Hrvata radi uspostavljanja dobrih odnosa sa novim režimom u Jugoslaviji i kažnjavanje onih koji su se ponašali suprotno interesima saveznika bili su glavni orijentiri kojima su se Britanci vodili tokom navedenih etapa. O logorima za izbeglice obrazovanim od strane saveznika u Italiji, Austriji i Nemačkoj pisala je dr Marica Karakaš Obradov. U tim državama se po okončanju Drugog svetskog rata našao veliki broj državljana Jugoslavije za koje su nove vlasti tvrdile da su ratni zločinci i tražile njihovu repatrijaciju. Taj problem su zajedno sa jugoslovenskim vlastima rešavali UNRA i IRO i u većini slučajeva ova lica izručena su Jugoslaviji. Aleksandar Stojanović u svom tekstu

predstavlja historiografsku rekonstrukciju delovanja srpske kolaboracionističke emigracije u periodu 1945–1948. Delovanje komesarske uprave i vlade Milana Nedića u ovom periodu on deli na dve etape. Prva etapa, do 1947, protekla je u znaku zahteva komunističkog režima da se izruče navedena lica i odgovora zapadnih saveznika u obliku repatrijacije oko četrdeset ljudi. Dobijanjem statusa izbeglice do 1947. stvorili su se uslovi da ovi ljudi, među kojima je veliki broj onih koji su zaslužili da se nađu pred sudom, ne samo žive slobodno već i da politički deluju protiv režima u Jugoslaviji. Ovaj deo publikacije zatvaraju geografi dr Željko Bjeljajac i dr Aleksandra Terzić radom o migracijama u periodu 1945–1948. na teritoriji Vojvodine. Ratna dejstva su prouzrokovala demografsko i prostorno pražnjenje ovog dela Jugoslavije i stvorila uslove za kolonizaciju koja je od 1945. do 1948. sprovedena na inicijativu državnih organa. Naseljeno je 220.652 ljudi što je dovelo do krupnih demografskih promena.

Završno poglavlje *Posleratne promene i nova rešenja* obuhvata osam radova. Prvi rad o savezničkoj upravi na teritoriji Pule u periodu 1945–1947. dolazi iz pera dr Darka Dukovskog. Vojna uprava zapadnih saveznika imala je u ovom delu Jugoslavije dva ključna zadatka: da onemogući jugoslovenskom režimu da vojno i politički prođe na teritoriju koja je pripadala Italiji i da spreči humanitarnu katastrofu. Takva politika je, po mišljenju autora, dala polovične rezultate. U fokusu Vedrana Dukovskog našlo se snabdevanje, krijumčarenje i borba protiv privrednog kriminala u hrvatskom delu Zone B Julijske krajine. „Okupacija“ Istre od strane Jugoslovenske armije i savezničkih snaga i nestručni kadrovi doveli su do hronične nestašice osnovnih životnih namirnica, što je stvorilo prostor za razvoj crnog tržišta. Svestan činjenice da je opšta nemaština primorala veliki broj ljudi da se bavi krijumčarenjem, režim je blago postupao prema prekršiteljima i uglavnom se borio protiv onih koji su švercovali kako bi se obogatili. Oblikovanjem granica federalne Srbije 1945. bavi se rad autora dr Dragana Aleksića i dr Gorana Ilića. Razgraničenje između republika sprovedeno je bez pravne procedure i uvažavanja etničkih i istorijskih principa, a vodeći ljudi KPJ smatrali su da je to pitanje manje važno. Krajnji rezultat takvog pristupa bila je granica republike Srbije bez teritorija pripoje-

nih 1912–1913. i veliki broj pripadnika srpskog naroda izvan njih. Ekonomske odnose Jugoslavije i SSSR-a tokom 1945. analizirao je doktorand Momir Ninković, ocenjujući da je 1945. godina nulta tačka ekonomske saradnje ovih zemalja. Naredne godine su povećane isporuke robe i dogovoreno formiranje mešovitih društava. Roba iz SSSR-a bila je od esencijalne važnosti za funkcionisanje jugoslovenske privrede, zaključuje autor. Pregled političkih odnosa Mađarske i Jugoslavije u periodu 1945–1947. dao je dr Enike Šajti. Ponovo uspostavljeni odnosi u martu 1945. bili su opterećeni ratnim nasledom, a zenit su dostigli 1947. posetom Josipa Broza Tita Mađarskoj. I rad dr Slobodana Selinića pripada istoriji diplomatskih odnosa. Autor razmatra najvažnije vidove saradnje Jugoslavije i Čehoslovačke i zaključuje da je Čehoslovačka bila nezamenjiva u jugoslovenskim planovima za industrijalizaciju zemlje. Kulturna saradnja dve zemlje je bila veoma bogata, Česi i Slovaci su preferirali jugoslovenski deo jadranske obale, a jugoslovenski studenti čehoslovačke visokoškolske ustanove. Dr Borče Ilievski se bavi makedonskim crkvenim pitanjem u periodu 1945–1946. koje je, po njegovom mišljenju, sastavni deo makedonskog nacionalnog pitanja. Glavni faktor u njegovom rešavanju bili su republička i federalna vlast, Srpska pravoslavna crkva i makedonski crkveni zvaničnici, a rezolucija iz maja 1945. predstavljala je temelj daljih zahteva za ostvarivanje autonomnih prava Makedonske eparhije. Pregledom najvažnijih događaja na Univerzitetu u Beogradu bavi se dr Dragomir Bondžić čiji članak zatvara publikaciju. Od oslobođenja Beograda u oktobru 1944. do ponovnog ulaska studenata u klupe decembra 1945. režim je ulagao napore da obezbedi preduslove za obnavljanje rada ove visokoškolske ustanove ali i da odstrani profesore koji su se po njegovoj oceni kompromitovali tokom okupacije.

Autori ovog zbornika su redovni profesori, naučni savetnici, viši naučni saradnici, asistenti, istraživači saradnici, doktorandi, ukratko rečeno ljudi od struke koji dolaze iz različitih naučnih i visokoškolskih ustanova. Članci su utemeljeni na istraživanjima u arhivima koji se nalaze na teritoriji bivše Jugoslavije ali i u Vašingtonu, Londonu, Moskvi, Budimpešti. Veliki broj radova obogaćen je tabelama i grafikonima koji čitaocu olakšavaju uvid u različite

te podatke. Sveukupno sagledano, skloni smo da zaključimo da je ovaj zbornik radova vredno naučno delo koje će ne samo obogatiti već i reaktuelizovati određene teme i otvoriti mnoga pitanja i mesta sporenja u našoj istoriografiji.

Rade Ristanović

Коста Николић, ЈЕДНА ИЗГУБЉЕНА ИСТОРИЈА – СРБИЈА У 20. ВЕКУ, Београд, Службени гласник, 2016, 417.

Tokom 2016. godine u izdanju Službenog glasnika izašla je nova knjiga dr Koste Nikolića, naučnog savetnika Instituta za savremenu istoriju, pod naslovom *Jedna izgubljena istorija – Srbija u 20. veku*. U pitanju je sinteza koja se bavi istorijskom sudbinom srpskog naroda i države u 20. veku pri čemu je autor, posmatrajući državno-pravne okvire i srpsko nacionalno pitanje kao procese dugog trajanja, postavio nove hronološke granice srpskog istorijskog 20. veka. Kao početak tog veka Nikolić postavlja 1912. godinu, kada je u Balkanskom ratu realizovan srpski nacionalni program iz 19. veka o oslobođenju i ujedinjenju srpskog naroda. Potom je 20. stoleće za Srbe proteklo u raznim vidovima zajedničke jugoslovenske države, da bi 2006. godine, raspadom Državne zajednice Srbije i Crne Gore, Srbija ponovo postala samostalna država i konačno izašla iz 20. veka. Prema autoru, za Srbiju je taj vek bio vek iluzija, promašaja, nadmoći mitomanije, iracionalnosti i obmana nad realnom politikom, stvarnim mogućnostima i objektivnim okolnostima – vek izgubljene istorije. Ovako originalna tumačenja, racionalizovana objašnjenja i dalekosežni zaključci temelje se na preciznoj analizi mnoštva važnih podataka, ključnih pojava i složenih procesa, kao i na širokoj izvornoj podlozi i obimnoj i raznovrsnoj memoarskoj, istoriografskoj, sociološkoj, politikološkoj, antropološkoj, pa i teološkoj literaturi.

Knjiga, pored predgovora, rezimea na engleskom jeziku, spiska izabrane literature, registra ličnih imena i beleške o autoru, sadrži osam hronološko-tematskih celina, koje prate određene već dobro utvrđene i razgraničene periode nacionalne istorije 20. veka. Prva glava *Srbija ili Jugoslavija* (str. 15–46) prati osnovnu dilemu srpske politike koja je rešavana tokom